

С. П. Денисюк,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови, літератури та культури,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

РАДЯНСЬКА МОВНА ПОЛІТИКА У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

Характерною особливістю Ю. Шевельова-ученого був розгляд важливих подій минулого у нерозривному зв'язку із сьогоденням. Особливе місце у доробку дослідника посідають праці з проблем функціонування сучасної української мови та радянської мовної політики. Перші начерки з цієї великої теми зустрічаємо у публіцистичних матеріалах Ю. Шевельова, що побачили світ зі шпальт газети «Нова Україна», яка видавалась в окупованому німцями Харкові. Зокрема, на особливу увагу заслуговує стаття під промовистою назвою «Уярмлена мова». У ній Ю. Шевельов називає більшовиків великодержавниками, які перебрали на себе місію "собирателів єдиної і неділимої Росії" і значно перевершили практику своїх попередників у гоніннях на українське слово. Безсилі заборонити і скасувати ненависну їм українську мову, більшовики почали русифікацію її зсередини. У статті «Великдень рідного слова» Ю. Шевельова також ідеться про намагання радянської влади «розкласти українську мову зсередини, замінити все українське на російське під прапором боротьби з "націоналізмом" [Шевельов 2020, с.410].

Набагато ґрунтовніше власне положення про нові способи втручання в українську мову, реалізованих у СРСР, Ю. Шевельов розвинув у своїй підсумковій монографії «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): Стан і статус» (1987). На думку сучасної дослідниці, у зазначеній монографії Ю. Шевельов «накреслює об'єктивну лінгвістичну картину розвитку української мови в першій половині ХХ ст., шляхи формування її загальнонаціонального літературного стандарту, унормування правопису й термінології, історію лексикографічної теорії і практики – і все це на тлі постійної протидії, що її зазнавала українська мова з боку урядів панівних націй у різних частинах України» [Шевельов 2008, с.14]. Як доводить Ю. Шевельов, саме радянський режим реалізував небачені доти дискримінаційні заходи щодо української мови, намагаючись розкласти її зсередини. Разом з класичними методами боротьби з українством комуністична влада впроваджує контроль над самою структурою мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні та орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російської або й повністю перенесені з російської мови. «Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською й російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові» [Шевельов 2008, с.267].

На противагу фальшивим мовознавчим теоріям гармонійної російсько-української двомовності, позитивного впливу російської мови на розвиток української, Ю. Шевельов переконливо доводив, що двомовність завжди має тенденцію до переходу в одномовність. «На Україні була небезпека, що двомовність переросте не в українську одномовність, оскільки зв'язок з усіма іншими мовами, особливо західноєвропейськими, відбувався за посередництвом другої мови: російської в Російській імперії та Радянському Союзі, румунської в Румунії, угорської або чеської на Закарпатті і, дещо меншою мірою, польською в Польщі...» [Шевельов 2008, с.269].

Ю. Шевельов досить критично розцінював політику українізації, яку тривалий час трактували як зримий результат ленінської національної політики, спрямованої на всебічний розвиток поневолених російським царизмом націй. Подібні оцінки нині активно використовує офіційна російська пропаганда, яка твердить про вирішальну роль В. Леніна

та очолюваної ним більшовицької партії у створенні сучасної України. На противагу подібним оцінкам Ю. Шевельов доводить, що українізація постала як тактичний хід правлячої верхівки внаслідок внутрішньопартійних і особливо міжнародних подій. «Нову політику ЦК ВКП (б) викликали крах сподівань на пролетарську революцію в індустріальних країнах та стабілізація Європи. Партія переносить тепер увагу на колоніальні країни, підтримуючи там визвольні рухи, вона розраховує послабити цим Захід і довести його до занепаду» [Шевельов 2008, с.145].

Певні корективи дослідник вносить і у хронологію подій, пов'язаних з українізацією. Якщо зародки українізації, на думку Ю. Шевельова, можна простежити приблизно з 1920 р., то як низка практичних заходів, запроваджених послідовно і наполегливо, ця політика розпочинається лише з 1925 року. З кінця 20-х рр. спостерігається поступове уповільнення українізації, яка остаточно згортається на початку 30-х рр. ХХ ст. без офіційного скасування.

Щодо впливу українізації на становище української мови і ставлення до неї з боку різних верств тогочасного суспільства, то Ю. Шевельов вказує на складність і суперечливість цього процесу, його двобічність. «З одного боку, більше, ніж будь-коли, людей опанувало українську мову, ознайомилося до певної міри з українською літературою й культурою, дехто навіть почав розмовляти по-українському. На вулицях великих міст українська мова лунала частіше, ніж перед тим, хоч і не заступила російську як засіб щоденного спілкування. З другого боку, притаманний політиці елемент примусовості й штучності збуджував почуття ворожості до української мови» [Шевельов 2008, с.158].

Одночасно з заходами, спрямованими на поширення української мови, влада здійснювала акції, покликані приборкати усі прояви несанкціонованої українізації. Згортання українізації теж стало результатом низки внутрішніх і зовнішніх подій. Вирішальну роль у цих процесах відіграв курс більшовицької верхівки на відмову від ідеї світової комуністичної революції і побудову соціалізму в окремій країні, що неминуче вело до повернення російської імперської політики. Примусова колективізація з її жахами розкуркулення і голодомору підірвали соціальну базу українізації, а наростання репресій у середовищі української інтелігенції здійснило нищівний удар по її прихильниках та виконавцях. Але загалом Ю. Шевельов визнавав, що « не зважаючи на штучність, необґрунтованість, внутрішні суперечності, трагікомічні надужиття та зигзаги», українізація не раз довела, що українська мова є мовою літературною, а не просто сумою діалектів, поширила знання цієї мови серед різних шарів населення і допомогла зберегти її в наступний період обмежень та переслідувань.

Література:

1. Дзюба, І. Юрій Шерех – літературознавець і культуролог. *Вибрані праці: у 2 кн.* К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн.2. С. 5-32.
2. Піскун, В.М., Ціпко, А.В., Шептицька, Т.Л. Юрій Шевельов: виклик часу і відповідь науковця: Монографія . К.: «МП Леся», 2010. 174 с.
3. Шевельов, Ю. Вибрані праці: у 2 кн. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн.1. 583с.
4. Шевельов, Ю. Доеміграційне (Публікації 1929-1944 рр.). Харків: Фоліо, 2020. 762 с.
5. Шевельов, Ю. З історії незакінченої війни. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 471с.
6. Шевельов, Ю. Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. Харків – Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль». Видавництво М. П. Коць, 2001. Т. 1. 432 с.